

KEMALİZM ÖNCESİ VE SONRASI İSLAMCI MUHALEFETE DAİR BİR ARAŞTIRMA

SEBİLÜRREŞAD

ERİK-JAN ZÜRCHER

20. yüzyıl Türkiye'sindeki İslami akımlar hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yapılan nispeten daha kapsamlı ve açık fikirli incelemeler yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Söz konusu eserlerden biri Şerif Mardin'in Said-i Nursi'nin düşünceleri üzerine yaptığı ve övgüyle karşılanan incelemesi, bir diğeri ise bu yazıda gözden geçirilmeye çalışılacak olan Esther Debus'un çalışmasıdır. Her iki kitap da Kemalist laiklik tanımını kabul etmese de kesinlikle "gerici" olarak tanımlanamayacak olan modern İslamcı fikriyatın kıyılarında dolaşmaktadırlar.

ÇEVİRİ: RİFAT N. BALİ

Laiklik yanlısı yenilikçilerin düşünceleri ile buna tepki gösteren din-darların fikirleri arasındaki karşıtlık, yarım yüzyılı aşkın süredir Türkiye hakkında yapılan yakın tarih çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır. 1918 yılından evvel İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri olarak, daha sonra ise Kemalistler namı ile 1950'ye kadarki döneme milliyetçi-pozitivist siyasetlerinin damgasını vuran Jön Türkler, başta komünistler ile "mürteci" sofular olmak üzere tüm muhalif kesimlerin alternatif toplumsal mühendislik tasarımlarını yasa dışı ilan ederek siyaset alanında tekelleşmeye çalışmışlardır. Türk eğitim sistemi yoluyla Türk aydınlarının zihinlerine işleyen Kemalist beyin yıkayıcılığın kuşatmacı doğası, modern Türkiye'nin tarihini aydınlık güçler (laiklik) ile karanlık güçler (dini tepki) arasındaki mücadeleden ibaretmiş gibi resmetmektedir. 1930'lardan itibaren Türkiye üzerine yazan Amerikalı ve Avrupalı yazarlar da, kendi geleneklerini yıkarak Batı'nın göreneklerini köklendirmeye çalışan "Doğulu" bir ulusun muktedir elitlerinin görüşlerinden zerrece şüphelenmeyerek, söz ko-

nusu çatışmayı aydınlıkla karanlığın savaşı olarak kabul etmişlerdir.

Türkiye'de ve İslam âleminin geri kalanında köktendinciliğin yükselişi hakkında yapılan güncel tartışmalar bahsi geçen kuramsal modelin her zamanki gibi diri olduğunu göstermektedir.

20. yüzyıl Türkiye'sindeki İslami akımlar hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yapılan nispeten daha kapsamlı ve açık fikirli incelemeler yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Söz konusu eserlerden biri Şerif Mardin'in Said-i Nursi'nin düşünceleri üzerine yaptığı ve övgüyle karşılanan incelemesi, bir diğeri ise bu yazıda gözden geçirilmeye çalışılacak olan Esther Debus'un çalışmasıdır. Her iki kitap da Kemalist laiklik tanımını kabul etmese de kesinlikle "gerici" olarak tanımlanamayacak olan modern İslamcı fikriyatın kıyılarında dolaşmaktadırlar. Ancak iki kitap birbirinden son derece farklıdır. Mardin'in çalışmasının bariz şekilde sosyal bilimler sahasında konumlanmasına karşın Debus'un tezinin kökleri sağlam bir şekilde Türkoloji alanındaki Alman filoloji geleneğine uzanmaktadır.

Debus, çalışmasının girizgâhında haklı olarak, 1908 Temmuz'unda gerçekleşen anayasacı ihtilalden beri süregelen Osmanlı (sonraki süreçte Türk) toplumunun yeniden üretiminin zemini -ve müstakbel istikameti- hakkında girilen tartışmaların pek çok farklı eksenden yol aldığına işaret etmektedir. Batılılaşma, (pan)İslamcılık, (pan)Türkçülük, Osmanlıcılık ve merkezsizleştirilmecilik söz konusu tartışmaların rekabet halindeki asli akımlarıydı, ancak aralarındaki mesafe ve farklılıklar, muallâkta ve muğlakta. II. Meşrutiyet Dönemi'nin (1908-1918) ideologları ve onlara sayfalarını açan basını söz konusu akımların değişik karışım ve birleşimlerini temsil ediyorlardı.

Esther Debus'un kitabının konusunu oluşturan, 1908 yılında kurulan ve adını 1912 yılında *Sebilürreşâd* olarak değiştiren *Sırat-ı Müstakim*, özellikle çok geniş bir yelpazede birçok farklı görüşe ev sahipliği yaptığı ilk yıllarında söz konusu karışımlara iyi bir örnek teşkil etmektedir. *Sırat-ı Müstakim*, kısmen diğer mecmualarla giriştiği rekabetin de etkisiyle sonradan ideolojik tutumunu daraltarak netleştirmişti. *Sebilürreşâd*, hâkimiyeti elinde bulunduran Cumhuriyet Halk

Fırkası'nın doğrudan kontrolü altında olmayan diğer yayın organları ile birlikte 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatıldı; ancak 1948'de çok partili siyasal yaşama geçilmemesinden istifade ederek yeniden yayınlanmaya başladı ve 1965 yılına kadar varlığını sürdürmeyi başardı.

Debus, Türk basın tarihi hakkında bilgi verdiği kısa bir giriş yaptıktan (yazısından) sonra bahsi geçen haftalık mecmuanın yayın hayatı ve temel özelliklerine yirmi beş sayfa ayırmıştır. Bu bölüm, birazcık daha derinlemesine ele alınması gerektiği hissini uyandırmaktadır. Zira mecmuanın Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatıldığı 1925 ile yeniden yayınlanmaya başladığı 1948 yılları arasındaki süreç bütünüyle es geçilmektedir. Söz konusu tercih iki nedenden dolayı tuhaftır. Birincisi *Sebilürreşâd*'in yazarları ve başyazarları 1925 yılında buhar olup uçmamışlardır -mecmuanın başyazarı Eşref Edip Fergan bile yayıncılık yapmaya devam etmiştir ve sonraki yirmi küsur yılda bu kişilere ne olduğunu bilmek faydalı olabilir. İkincisi, bahsi geçen mecmua 1948 yılında yayın hayatına döndüğünde temel argümanını, Kemalistlerin önceki yirmi beş yıllık süreçte yürüttüğü laiklik siyasetlerine karşı girişilen polemik oluşturmuştur. Bu nedenle, söz konusu siyasetler üzerine biraz tartışmak Eşref Edip ve diğerlerinin eleştirilerinin arka planını ortaya koyabilirdi. Kitaptaki şaşırtıcı bir başka ihmalkârlık ise mecmuanın 1965 yılındaki kapanış sürecine ilişkin bilgi eksikliğidir. Okur, mecmuanın 1965 yılında nasıl ve neden yayın hayatına son verdiğine ilişkin sorularla baş başa bırakılmaktadır.

Kitabın en önemli kısmını ve vurucu gücünü ise Debus'un konunun muhtevası hakkında itinayla yaptığı tematik ve kavramsal ("İslami toplum", "eğitim", "iktisat" vb. konular) inceleme oluşturmaktadır. Bu özenli inceleme, *Sebilürreşâd* yazarlarının düşünsel yaklaşımını, perdelerini kat kat açarak aşikâr kılmakta ve mecmuayı, Türkiye'nin ideolojik yelpazesinde layıkıyla konumlandırabilmemizi mümkün kılmaktadır.

Debus'un da belirttiği gibi, bahsi geçen mecmuanın ideolojisinin kökleri Yeni Osmanlılar'a ve Muhammed Abdüh gibi Mısırlı modernist İslamcılara kadar uzanmaktadır. Bu ideoloji gerici değildi. Bilakis *Sebilürreşâd* yazarları sosyal yapıda ve toplumsal kurumlarda reform yapılmasından yanaydı. Hatta bir anayasanın var olması gerektiğine inanıyorlardı; ancak esasen reformların İslam dininin kuralları ve ilkeleri toplamı anlamındaki *şeriat*'a dayanan bir İslami toplumsal yapıyı tesis edip perçinleyecek mahiyette olması gerektiğini savunuyorlardı. İslam toplumunun kudretini artırma yolunda eğitimin önemine yaptıkları vurgu ve Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin benimsenmesini savunan mecmuanın satır aralarına (tüm modernist İslamcılar gibi *Sebilürreşâd* yazarları da ideolojik olarak kapsayıcı kuramlar benimsemediklerini iddia ediyorlardı) sıklıkla övgüler düzdüğü Nurcu hareketinin kurucusu Said-i Nursi'nin külliyyatının ruhunun sindiği gözlemlenebilmektedir.

Sebilürreşâd, 1948 yılında yeniden yayınlanmaya başlamasının akabinde, laikliğin zaferi ve Kemalist iktidar altında dinin ortadan kaldırılmasından dolayı ateistlere, komünistlere, masonlara, siyonistlere vb. saldırarak daha savunmacı ve hırçın bir hüviyete bürünmüştür. Söz konusu dönemde, bahsi geçen mecmuanın

Türkiye'de yayınlanan pek çok İslam damgalı muadilinde varlığını hissettiren antisemitizm unsurunu ihtiva ettiği bariz bir şekilde görülmektedir. *Sebilürreşâd*, ilgili dönemde artık Türk ulus-devletini benimsemiş olmakla beraber Türk milletine aidiyet bağını belirleyen başat niteliğin İslamcılık olduğunu savunmaktadır. *Sebilürreşâd*, 1950'lerden itibaren dillendirmeye başladığı, ilerleyen dönemde, yetmişli ve seksenli senelerde yaygın destek kazanacak olan "Türk-İslam Sentezi" tezinin ilk sözcülerinden biri olmuştur.

Debus, modernist İslamcıların laiklerin tasavvurlarındaki ikircikli tutumu da vurgulamaktadır. Modernist İslamcılar Kemalist Cumhuriyet'in dini itikatları sindirmeye çalışan ateizmin kılıfı olduğunu ileri sürmüşler ve dini alandan tamamen çekilen ve herkes için inanç özgürlüğü tanıyan bir devletin tesis edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Öte yandan ulaşmayı hedefledikleri, cemiyetin tüm fertlerini bağlayan bir İslami değerler sistemi ve şeriat zemininde inşa edilecek bir İslamcı toplumdur. Modernist İslamcılar din ve vicdan hürriyeti algılarının kapsamı ve tahammül sınırları, sadece iyi bir Müslüman olma hürriyeti dairesinde konumlanan bir görünüm arz etmektedir.

Özetlenecek olursa; bu kitabın modern Türkiye'de ve Türk kültür tarihinde İslam'ın konumlanışı hakkındaki külliyata değerli bir katkı oluşturduğu söylenebilir. Bu eser, ayrıca İslam dünyasındaki ideolojik gelişimler hakkındaki mukayeseli araştırmalara ilgi duyanlara sunduğu kısmi katkı vesilesiyle de rüşdünü ispat etmektedir.

Not: İlk defa *Die Welt des Islams* (Cilt 34, sayı 1, 1994) dergisinde kitabın Almanca baskısı için yayınlanan bu makale, eserin Türkçe çevirisinin yayınlanması vesilesiyle yazarından izin alınarak tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Prof. Zürcher'e teşekkür ederiz.

ERIK-JAN ZÜRCHER
INTERNATIONAL INSTITUTE OF
SOCIAL HISTORY,
(AMSTERDAM) DİREKTÖR

Esther Debus,
Sebilürreşâd,
çeviri Atilla
Dirim, Libra
Kitap, İstanbul,
2009.